

Dogry söz

Category: Filosofiýa, Kitapcy, Publisistika, Sözler

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Dogry söz DOGRY SÖZ

Türkmen halkynyň taryhynda milli ruhuň ösüşlerine oňaýsyz täsir eden sowet döwri ýakymсыз yz galdyrdy. Sowet ideologiýasy türkmeniň ruhy-ahlak ýoluna kommunistik ahlak düzgünleriniň, ateizmiň üsti bilen uly zarba urdy. Garaşsyzlyk ýyllarynda türkmen aňyny sowet düşüňjelerinden, endiklerinden saplamak ugrunda düýpli işler alnyp barylady. Sowet döwriniň hakykaty barada kän-kän zatlar aýdyldy.

Amanbibi Muhammedowanyň «Dogry söz» atly şu makalasynda ýetmiş dört ýyla çeken şol biweçe düzgün barada söz açylýar.

* * *

Men bir taksa mündüm. Maşynyň sürüjisi gürründeşlige ilgezik adam eken. Ol meniň elimdäk kagyzlara, gazetlere göz aýlap, nirede işleýänligim bilen gyzyklandy. Sowet döwri barada söz açyp, şol döwür barada dogry söz aýtmalydygyny nygtady.

Dogry söz. Onda-da ýetmiä ýyllyk döwür baradaky dogry söz. Ol indi näçe ýyl bäri aýdylýp gelinmeýärmikä näme? Ine, bir filosof şeýle diýipdir: «Filosofiýa, bu – ýüzugra ynanyan zatlaryň esaslandyrmak üçin, şübhele sebäpleriň gözlegidir». Adam aňynyň özgerişi hem şübheleleriň seljerilişiniň uzaga çekýän prosesi bolmaga çemeli.

Sowet döwri barada her şahsyýetiň öz akyl ýetirişine, durmuşy duýup bilşine laýyk gelýän dogry sözi bolup bilmezmi näme? Adam ömürleri deň däl-ä. Her kimiň şahsy ykbalynyň döwürleriň şertlerine görä bolup durmaýanlygy sada hakykat. Mekdepde jemgyýeti öwreniş sapagyny okadan mugallymymyzyň: «Okuwçylar, kommunizme ýetenimizde-de, adamlaryň hemmesi uçdantutma bagtly bolar öýdüp pikir etmän. Şowsuzlyklar, ölüm-ýitim kommunizmde-de bolar» diýip, çyny bilen aýdan sözleri indi kommunizm barada juda ýöntemlik bolup görünse-de, şowsuzlyklar, ölüm-

ýitim hakdaky aýdanlarynyň durmuş hakykatynyň beýanydygyny inkär edip bolmaz-a. Taksiniň sürüjisi hem sowet döwriňiň däl-de, şol döwürdäki öz ykbalynyň hoş günleriniň zaryny çekýäne meňzeýärdi. Ýöne ol hakyky hoş günler däl-di. Ol kommunistik aldawa duwlanan günlerdi. Şu hakda pikir edenimde, bir ýagdaý ýadyma düşdi. Segseninji ýyllaryň başlarynda men etrap gazetinde işläp başladym. Her gün şol bir ýol bilen pyýada işe gatnaýardym. Günde işden gelýärkäm, papagyna çenli gara ýag siňen bir ýaşuly hem eline bir topbak tagtajyk alyp, öňümden çykýardy. Ol wagon bejeriji zawodda işleýän işçi bolmaly. Şol ýaşulynyň dünýä bilen seri bolman, agyr köwüşlerini süýräp, yranyp barşy henizem göz öňümden gidenok. Meniň oňa diýseň nebsim agyrýardy. Tomsiniň howur alyp duran günler dagy onuň gara ýagly eşikleri ot alyp ötägitjek ýalydy. Onuň ömrüni şeýdip geçirendigine şübhe bolup biljek däl-di. Sebäbi ol döwürde ömür ýoluň işçilikden başlansa, şol kysmatyň üýtgemegi mümkin däl diýen ýalydy. Şol ýaşuly sowet işçisiniň tipiki keşbidi. Nähilidir bir özgerişe, ösüşe umytsyz müňlerçe, millionlarça sowet adamlarynyň uzak ýyllara çeken «bagtly» durmuşynda ruhuň surnukmagyna düşünmek üçin, gara ýag siňen eşikli 30-40 ýyly şol bir ýol bilen, şol bir wagtda öýüň bilen zawodyň aralygynda birmeňzeş günleri sanap geçirmeli. Zawodda her wagt saglygyňa zyýanly işde işleýändiginiň üçin berilýän süýtjagazyň nobatynda içiňi hümläp durkaň, geljek hakda heý bir umytly pikir edip bolarmy. Etiň nobaty, unuň nobaty, gök önümiň nobaty, jaýyň nobaty, ýüň ýaglygyň, halynyň nobaty, keseliňi bejertmek üçin nobat, çagaňy ýasli-baga ýerleşdirmek üçin nobat, garaz, sowet adamsynyň nobatdan başga näme eşret göreňdigine akyl ýetirip bolmasa-da, şol döwrüň içinden millionlarça ynsan ömrüniň geçip gelmegi käbir adamlara şol döwrüň nogsanlyklaryny açyp görkezmek, edil öz ömürleriniň öten günlerine kesek atylan ýaly täsir döredýän bolmaga çemeli. Ýöne bu beýle däl ahyry. Käbir adamyň dogry söze giç düşünýän bolmagy mümkin.

Şol döwri ýatlamymda, mydama sowet jemgyýetiniň partiýa nomenklaturasy diýilýän gatlagynyň sowuk diwar ýaly, özünden razy, töwerege parhsyz, dokmäde keşbi göz öňüme gelýär. Syýasy

býuronyň agzalaryndan başlap, partiýanyň iň aşakdaky guramalarynyň wekillerine çenli özleriniň hemme ýerde we hemme zatda mamladygyna bolan gopbamsy ynam, gör, näçe gara ýag eşikli ýönekeý adamlaryň gerşinden basdy. Partiýa ulgamynda býurokratiýanyň pugta kök urandygy barada Moskwanyň gazetleri segseninji ýyllarda aç-açan ýazyp başlapdylar. Bir gazetde SSSR-iň bir respublikasynda partiýanyň raýon komitetiniň birinji sekretarynyň maşgalasynyň bir dabaraly ýygnaga barşy barada ýazylypdy. Sekretaryň aýalynyň dakynan göwher gaşly altyn şaý-sepleriniň, egin-eşiginiň, ogul-gyzynyň geýnişiniň göz giderlikdigi aýdylyp, munuň sowet partiýa ýolbaşçysynyň ahlak keşbine uly urgudygy tankyt edilýärdi. Partiýa ýolbaşçylarynyň beýle «azgynçylygynyň» zähmetkeş halkda gahar-gazap döredýändigini şol makalada bellenip geçilýärdi. Şeýle makala ýazýanlar öz diýýän zatlaryny özüleri hem garaşynlary bilen ynanýardylar. Şol wagtlar ýolbaşçylaryň üýtgeşik, daşary ýurt iýmitlerini, hatda işbil iýýändikleri barada-da, uly bir jenaýatçylyk, azgynçylyk ýaly edip ýazylýardy. Beýle zatlar indi manysyz, gülkünç görünýär. Ýöne şol wagtky düzgüniň güýçli ideologiýa ýaragy şeýdip, sada, zähmet adamlarynyň göwnüni gozgap, olarda, sowet döwleti biziň hossarymyz, halkyň aladasyny edip, ýolbaşçylary hem şeýdip gysýar diýen ýaly pikir döretmekdi. Şeýle ideologiýa ýaragy ýetmiş ýyl dynman işledi, kämilleşdirdi. Şu ugurdan ussatlar ýetişdi. Şol wagyz-nesihat emelleriniň täsiri birnäçeleriniň aňyndan henizem çykyp gidiberenok. Ol wagt söz bilen aldadylar. Hakykatda sowet adamlarynyň «bagtly» durmuşy ömürlük ýeter-ýetmezlikden, birsydyrgyn, öçügsi ýaşaýyş şertlerinden, gorkudan, kimdir birine gözügidijilikden we şuna meňzeş sussupeslige eltýän ruhy ahwallardan ybaratdy ahyry.

Ýolbaşçy gowy ýaşamaly däl bolsa, işçi-daýhanlara, kaşaň, gurply ýaşamaga hiç hiki ýagdaý bolmasa (zähmet haky baýamaga ýetmeýärdi, daşyndan gazanç etmek hannaslyk, sowet jemgyýetine zyýanly nebsewürlik hasap edilýärdi), sowet jemgyýeti ýetmiş ýyllap nähili maksat ugrunda göreşip geldikä, eýsem?

Ine, bir kitapda SSKP-niň çözmeli bolan meseleleri sanalýar: – Proletariat diktaturasyny, sowet jemgyýetiniň ösüşleriniň

dürli etaplarynda sosialistik demokratizmi amala aşyrmak, milli meseleleri çözmek we SSSR-de adamlaryň täze taryhy umumylygyny – sowet halkyny kemala getirmek..

Sowet adamsyny kommunistik, sosialistik internasionalizm we sowet watançylygy ruhunda terbiýelemek, kommunistik partiýany eziji gurluşy agdarmagyň güýji bolanlygyndan, kommunistik jemgyýeti gurmagyň güýjüne öwürmek, proletariat diktaturasy sistemasynda partiýanyň ýolbaşçylyk roluny amala aşyrmak... – Partiýanyň öňünde durýan meseleleriň hemmesi hem şunuň ýaly halka düşnüksiz, umumy konsepsiýalardan ybaratdy. Olarda ykbaly, ömri synag edilýän adamlaryň, her bir şahsyýetiň islegi, pikiri, garaýşy, talaby, ruhy, düşünjesi barada hiç zat aýdylmaýardy. Her kim islese-de, islemese-de kommunistik partiýanyň talaplaryna boýun bolmaly, onuň öňde goýýan meselelerini çözmäge ikerjiňlenmän gatnaşmaly, ähli sowet adamsy üçin partiýanyň taýýarlap berýän durmuş galybyndan hiç kimiň çykмага haky ýok. Partiýanyň çözmeli meseleleriniň biri hem öň yzagalak halklary ösüşini kapitalistik gurluşynyň üstünden bökdürip, sosializme geçirmek bolup durýan eken. Bu barada-da şol kitapda anyk ýazypdyrlar. «Bökmeli» halklar şony isleýärmä, islänokmy, bu sorag partiýany gyzyklandyrmandyr. Partiýa gegemon, partiýa döwrüň akly, ary, namysy, partiýa ähli halklara ýol görkeziji. Partiýanyň ähli sowet halklarynyň, şeýle hem dünýäniň beýleki halklarynyň ykballarynyň üstünden öz hökmürowanlygyny amala aşyrmagy üçin, şol partiýany esaslandyryjylar imperiýanyň çäklerinde-de, ondan daşarky ýurtlarda-da gan çaýkap geçdiler. Millionlarça ömürler harap boldy, ykballar kül boldy. Sowet adamlary ýetmiş ýylyň gazaply synagynda hiç haçan hem sosialistik jemgyýetiň düýp mazmunyna düşüni bilän däl bolsa gerek. Partiýa adamlaryň isleglerini, arzuwlarynu öwrenmegi asla gerekli hasap etmän geldi. Oňa derek bütün dünýäde sosializmiň ýeňmegine ähli ünsüni, güýjüni gönükdirdi. Mydama dünýäni gapma-garşylygyň howsalasynda saklap, köp ýerde sowuk, gyzgyn uruşlaryň tutaşmagyna sebäp boldy. «Sowet halky kommunistik partiýanyň ýolbaşçylygynda bütün dünýä üçin sosializme barýan göni ýoly gurdy. Köp halklar şol ýoldan barýarlar, ir-u-giç

dünýäniň ähli halklary şol ýoldan ýörär diýip, sowet taryhçylary ýazypdylar. Eger SSSR ýykylmaduk bolsa, kommunistik partiýa bütin dünýäde sosializmiň ýeňmegi üçin ömürboýy ot gorsajak eken. Ýer şarynuň altydan bir böleginde sowet gurluşynyň dowam eden döwründe gör, näçe gyrgynçylyklar, horluklar, açlyk, ýeter-ýetmezlik, yzarlanmalar, kemsitmeler bolup geçdi. Eger şol düzgüni bütin dünýäde dikeltmek üçin kommunistik partiýa öz gegomonlyk roluny dowam etdiren bolsa, ýene näçe weýrançylyklaryň boljagy belli däl. Sosializm wagyz-nesihat bilen adamlary aldawa salyp, olaryň aňyny bulaşdyrmagy başaran hem bolsa, planly ykdysadyýetiň durmuşa, ösüşlere ukypsyzlygy, ýaramsyzlygy kommunistik taglymata eýerýän ähli ýurtlarda tassyj boldy. Käbir şeýle döwletler häzir ykdysady syýasatlaryny sosializmiň prinsiplerinden bütinleý üýtgetmäge mejbur boldular.

SSSR döwründe bir çaga hekiminiň eneleriň 70 böleginiň gany azlykdan ejir çekýändigini gürrüň bereni ýadymda. Ol mumuň iýmit yetmezliginden ýüze çykýndygyny, çagaly enelerde ene süýdünüň kemlik edýändigini, şonuň üçin hem körpeleri ene süýdüne derek, el süýdi bilen saklamaga mejbur bolýanlaryň köpeliändigini aýdypdy. Ol syrkaw çaga seretmäge bir öýe barypdyr. Çaganyň kakasy arakkeş, ejesi ýaş çagaly bolansoň, hiç ýerde işlemeýän eken. «Şol öýde bir döwüm çöregem, bir atym çay hem gaty kynluk bilen tapylýan bolmaly. Ol ýerde saçak hem boş, holodilnik-de» diýip, hekim gynanyp aýdypdy. «Bagtly» sowet adamlarynyň arasynda şeýle maşgalalar az däl. Kommunistik partiýa bolsa dünýä kapitalizminden üstün çykmak üçin sowet halkynyň der döküp gazanýan baýlygyny, ýaraglanyşyga hem-de başga ýurtlaryň oppozision kommunistik partiýalaryna kömek bermäge gaýgyрман harçlaýardy.

Bizi gara-ak durmuşa ýaşatdylar. Hemme zat iki topara bölünýärdi. Syýasat babatda «Ýa biz bilen, ýa-da bize garşy» diýen şygar ýörgünlidi. Adamlar hem ýa ak ýürekli ýa-da gara ýürekli bolup bilýärdi. Adamlara-da sosializmiň her bir adamdan edýän ahlak talaplary nukdaý nazaryndan baha berilýärdi. Namaz okaýan bolsaň, öwlüýä zyýarata barýan bolsaň, öz döp-dessuryňy ýöredýän bolsaň, sen eýýäm gara

ýürekli nadan bolýarsyň. Ine, edil 1986-njy ýylda çapdan çykan bir kitapda şeýle sözler bar: «Kommunizm guruja täze adam dünýä ylmy-materialistik garaýyşly bolmaly. Ol dine uýmaýan, onuň garşysyna aktiw göreş edýän adam bolmaly... Adamlaryň nadanlygyndan peýdalanylýan gazanç edýän häzirki zaman işanlaryň, mollalaryň, şyhalaryň, müjewürleriň saklanyp galan «keramatly ýerler» kultuny we işini paş etmek ateistik propogandanyň wezipeleriniň biridir». Hawa, şeýdip sosialistik ideologiýa öz bütin dowam eden ömründe inkär etmek hem paş etmek, barlyşyksyz göreşmek hem jeza bermek ýolundan gitdi. Sowet sözi baradaky dogry söz entek-entek aýdylyp gutarylmaý. Geçmişniň ýalňyşlygynyň geljege sapakdygyny bilmeýän ýok.

Sowet döwriňiň bütin dowamynda partiýa sowet halkynyň içinden duşman gözläp geçdi. Hüşgärlik partiýanyň halk üçin iň howply ýaragy boldy. Kommunistik partiýanyň «hüşgärligi» we şübhesi millionlarça adamyň başyna ýetdi. Syýasatşynas Roý Medwedewiň kitabynda bir partiýa ýolbaşçysynyň 1937-nji ýylda şu sözleri aýdandygy ýazylypdyr: «Ine, biri öz ýerinde, meniň apparatymda zyýankeşler, kesekiler ýok diýip, hiç zady duýman çişip oturandyr. Onuň daşynda bolsa aýagyna ýapyşyp diýen ýaly duşmanlar mygylly bolup üýşýär. Bu arkaýynlyk asla şol ýerde duşmanlaryň ýoklugyndan däldir, eýsem syýasy kerlikden we körlükden, akly kemlik keseli bolan geleňsizlikdendir». Şeýle pikirdäki adamlaryň gözüne bigünäler hem duşman bolup görnüpdir.

Adamlaryň aňyndan, pikir-düşünjesinden, sowet wagyzlaryndan galan täsirleriň çykyp gitmegi üçin diňe iş ýüzünde erkin, milli döwletiň ykdysady taýdan çalt ösüşini, halkyň ýokary ýaşaýyş derejesini we üpünçiligini gazanmagyň gerekdigine göz ýetirlen zamanada sowet döwri baradaky hakykata göz ýetirmek üçin iki döwri deňeşdirmegem ýeterlik. Garaşsyzlygyň artykmaçlyklary her ädimde göze görnüp dur. Oňa ullakan bir düşündiriş gerek däl. Ýöne «Gan bilen giren, jan bilen çykar» diýlişi ýaly, sowet döwründe gulagymyz ganan boş sözlerden ara açyp, aýňalaýmak ýeňil däldir-dä, elbetde. Dünýäniň diňe ak-gara reňkden ybarat däldigini, müň dürli öwüşgininiň bardygyny bilip ýörenimize eýýäm näçe ýyl geçdi. Garaşsyzlygyň başynda,

bazarlarymyza daşary ýurtlaryň harytlary aralaşyp ugranda, bir hususy dükanda dürli reňkli suw şlangalaryny görüp, haýran galdym. Biziň gözümüz elläniňde garasy eliňe ýokuşyp duran gara rezin suw şlangalary bilen pugta öwrenişipdi ahyry. Şondan başga hili bolýandyr öýdüp pikir etmesek näme. Soňra kärhanalaryň şol birmeňzeş, içgysgynç diwarlarynyň ýerine, dürli reňkli, bezemen jaýlardan ybarat kärhanalary görenimizde-de, birbada onuň görnüşine öwrenişip bilmedik. Sowet ýaşayşyndan başga, gyzykly, owadan, umytly ýaşayşyň bardygyna indi akyl ýetirýäris. Indi täzeliklere, ösüslere, gowulyklaryň köpelmegine garaşyp, ynamly, arzuwly ýaşamagyň döwrüne öwrenişip barýarys, Hudaýa şükür. Şundan başga dogry söz bolup bilermi? Megerem, bolup bilmeýse gerek.

«Edebiýat we sungat» gazetini, 27.08.1999 ý. Publisistika